

مفهوم‌شناسی جهاد کبیر

ترکیب «جهاد کبیر» که تنها یک بار در قرآن در آیه ۵۲ سوره فرقان ذکر شده، از دو واژه جهاد و کبیر تشکیل شده است، واژه کبیر به معنای بزرگ و سترگ، طبق قواعد دستور زبان عربی، صفت مشببه است. صفت مشببه برای بیان یک ویژگی ثابت و پایدار در یک فرد یا در یک شیء برای همیشه به کار می‌آید. اما جهاد در ادبیات دینی و اسلامی از واژگان ارزشی و به عنوان یکی از ابواب فقه اسلامی و از فروع دین مبین اسلامی است که برای معنایابی آن، لازم است از حیث لغوی، اصطلاحی و عملیاتی بیشتر با مفهوم جهاد آشنا شویم.

الف) معنای لغوی و اصطلاحی جهاد

جهاد در لغت از ریشه «جهد و جهد» به معنای مشقت و زحمت و همچنین به معنای توان و طاقت است. ۱. صاحب قاموس می‌گوید: «اصل کلمه جهاد از «جهد» (به فتح جیم و ضم آن) است، و به معنای تلاش توأم با رنج و زحمت می‌باشد. جهاد مصدر باب مفاعله و به معنی بسیار تلاش کردن می‌باشد و نیز اسم است به معنی جنگ. جنگ را از آن جهت جهاد گویند که تلاش توأم با رنج است». ۲. صاحب جواهر در تعریف اصطلاحی جهاد می‌گوید: «الجهاد بذل النفس و المال و الوسع فی اعلاء کلمة الاسلام و اقامة شعائر الایمان؛ جهاد بذل جان و مال و توان در راه اعتلای اسلام و برپا داشتن شعائر دین است». ۳. همچنین در شرح لمعه آمده است: «الجهاد شرعاً بذل النفس و ما يتوقف عليه من المال فی محاربة المشركين او الباغين فی سبيل اعلاء کلمة الاسلام علی وجه مخصوص؛ در شرع مقدس اسلام جهاد عبارت است از بذل جان و مال به طریقی مخصوص برای جنگ با مشرکان و یا افراد باغی در راه اعتلای کلمه اسلام». ۴.

ب) تعریف عملیاتی

با توجه به معانی لغوی و اصطلاحی، در تعریف عملیاتی جهاد کبیر می‌توان گفت که این نوع جهاد تحمل سختی و مشقت پیروی نکردن از دشمن یا دشمنانی است که با وجود عدم هموردی یا نداشتن توانمندی یا هزینه دار بودن برخورد سخت و فیزیکی، ناامید از پیروزی و غلبه بر حریف نیست. در واقع، هدف غایی خود را که به تابعیت کشاندن و زیر یوغ اطاعت آوردن حریف است، به طرقی دیگر دنبال و تلاش می‌کند با استفاده از تمام ابزارها و منابع قدرت خود، جبهه وسیعی را به روی شما باز نماید. هسته اصلی برنامه ریزی های دشمن در این میدان ستیزش، نفوذ به ساختارهای داخلی و تغییر در افکار، باورها، رفتار و کنش مردم و مسئولان است؛ به گونه ای که با استفاده از بسترهای داخلی خواسته ها و اهداف دشمن جامه عمل پوشد و مردم و مسئولان به این باور غلط برسند که نه تنها مشکلات ما داخلی است و ریشه بیرونی و کارشکنی از سوی نظام سلطه و استکبار ندارد، بلکه اگر ما به عرف و رویه های

۱. راغب اصفهانی، مفردات الفاظ القرآن، چاپ دوم، المكتبة المرتضویة، ۱۳۶۳، ص ۱۰۱.

۲. علی اکبر قرشی، قاموس قرآن، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ج ۲، ص ۷۷-۷۸.

۳. محمد حسن نجفی، جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ج ۲۱، ص ۳.

۴. زین الدین جبل عاملی، الروضة البهیة فی شرح اللعنة الدمشقیة، بیروت، دارالعالم الاسلامی، ج ۲، ص ۳۷۹، پاورقی.

حقوقی و سیاسی نظام جهانی برگردیم، می توانیم بسیاری از مشکلات خودمان را از طریق روندهای بین المللی حل نماییم. جهاد کبیر، به معنای ایستادگی در برابر چنین دشمن غدار و پستی، جنگ اراده ها و افکار دو رقیب و حریف جدی است که می خواهد با ایستادگی بر اصول و مبانی گفتمانی و فکری خود، در تمام عرصه ها و ابعاد سیاست، فرهنگ، اقتصاد، علم و فناوری و ... حریف را به اطاعت و تبعیت بکشاند.

مقام معظم رهبری فرمودند: «جهاد کبیر» یعنی چه؟ یعنی اطاعت نکردن از دشمن، از کافر؛ از خصمی که در میدان مبارزه‌ی با تو قرار گرفته اطاعت نکن. اطاعت یعنی چه؟ یعنی تبعیت؛ تبعیت نکن. تبعیت نکردن در کجا؟ در میدان های مختلف؛ تبعیت در میدان سیاست، در میدان اقتصاد، در میدان فرهنگ، در میدان هنر. در میدان های مختلف از دشمن تبعیت نکن؛ این شد جهاد کبیر» ۵.

ج) تمایز مفهومی با واژگان مشابه

دو اصطلاح جهاد اصغر و جهاد اکبر ۶ آن قدر در ادبیات دینی امروزین ما تکرار شده است که کمتر کسی از آن بی اطلاع است. اما مفهوم جهاد کبیر کمتر مورد توجه قرار گرفته است که رهبر معظم انقلاب اسلامی در دانشگاه امام حسین(ع) به تبیین آن پرداختند. آیه مورد نظر در قرآن کریم، آیه ۵۲ سوره مبارکه فرقان است: «فلاتطع الکافرین و جاهدهم به جهادا کبیرا». این آیه شریفه چنان که رهبر معظم انقلاب در تفسیر و تبیین آن ذکر کردند، در مکه نازل شده است و منظور از آن جنگ نظامی نیست، چرا که جهاد به معنی جنگ نظامی در مدینه واجب شد و تا هنگامی که مسلمین در مکه بودند، هنوز جنگ نظامی بر آن‌ها واجب نشده بود. اگر چه از یک منظر، همه این جهادها مثل یک زنجیره به هم متصل هستند، اما فهم سازمان معنایی هر یک از این واژگان در کنار ادراک و دانستن تمایزات و مرزهای مفهومی آنها با یکدیگر می تواند به فهم موضوع کمک بیشتری نماید.

۱- مرز مفهومی جهاد کبیر با جهاد اکبر

در فرهنگ اسلامی، جهاد به نوعی تلاش پر مشقت برای دستیابی به هدف گفته می شود که دشوارترین نوع آن جهاد با هوای نفس است که اصطلاحاً و بنا به روایتی از پیامبر(ص) «جهاد اکبر» گفته شده است. ۷ دلیل این نامگذاری هم به سختی مبارزه و بزرگی اقدامی که مجاهد و انسان در این میدان بر عهده دارد، بر می گردد. در جهاد اکبر، دشمن انسان مجاهد نفس و خواهش های نفسانی اوست که مانع از شکوفایی استعدادهای الهی انسان به عنوان جانشین و خلیفه الهی در روی زمین می شود. مبارزه با نفس زیر بنای تمام جهادها محسوب می شود؛ زیرا ایجاد باور و آمادگی دفاعی و نفس تزکیه و تربیت اسلامی در ذیل مبارزه با هوای نفس و خواهش های نفسانی برای جهادگر فراهم می شود. از این منظر، جهاد اکبر رجحان بر جهاد کبیر دارد. تا فرد در بوته مراقبه از نفس و

۵. بیانات مقام معظم رهبری در مراسم دانش آموزی دانشجویان دانشگاه امام حسین(ع)، ۹۵/۳/۳.

۶. برای استناد قرآنی رجوع کنید به آیه ۷۵ سوره نساء برای جهاد اصغر و آیه ۷۸ سوره حج برای جهاد اکبر.

۷. پیش از این با دو مفهوم اسلامی جهاد اکبر و جهاد اصغر آشنا بوده هستیم. این دو مفهوم یا اصطلاح، از روایتی منسوب به حضرت

نبی اعظم(ص) برگرفته شده است که این حدیث در کتاب شریف کافی چنین گزارش شده است: «عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (ع) أَنَّ النَّبِيَّ (ص) بَعَثَ بِسَرِيَّةٍ فَلَمَّا رَجَعُوا قَالَ مَرَّحِبًا بِقَوْمٍ قَضَوْا الْجِهَادَ الْأَصْغَرَ وَبَقِيَ الْجِهَادُ الْأَكْبَرُ قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ (ص) وَمَا الْجِهَادُ الْأَكْبَرُ قَالَ جِهَادُ النَّفْسِ.» (الكافی، ج

۵ باب وجوه الجهاد، ص ۹)

مبارزه با خواهش های نفسانی آبدیده نشود، در مقابل دشمن بیرونی هم قادر به مبارزه (جهاد اصغر) و ایستادگی و عدم تبعیت و اطاعت (جهاد کبیر) نخواهد بود.

اما از نظر ساختار ادبی زبان عربی، اکبر اسم تفضیل است و اسم تفضیل به لحاظ ادبی برتری نسبی بین دو فرد یا دو شی را نشان می دهد ولی کبیر بر وزن فعلیل صفت مشبیه است که برتری مطلق یک فرد یا شی در مقایسه با افراد و اشیاء دیگر از همان جنس را نشان می دهد با این ویژگی تعیین کننده که استمرار و ثبات و همیشگی بودن را نیز در درون خود دارد و به همین دلیل برتری مطلق دارد. از این منظر، جهاد کبیر به معنای عدم اطاعت و عدم تبعیت از دشمن، همیشگی بوده و استمرار دارد.

تفاوت عمده جهاد کبیر با جهاد اکبر، در دشمنی است که انسان جهادگر با آن به جهاد و مبارزه بر می خیزد. جهاد کبیر به معنای قطع وابستگی کامل از دشمن است. بی شک جامعه اسلامی در هر مرحله ای از رشد که قرار داشته باشد باید به بیگانگان و دشمنان خود کوچکترین وابستگی نداشته باشد. از آنجایی که جهاد اکبر امری فردی است و جهاد کبیر امری اجتماعی است، اهمیت جهاد کبیر بیشتر از هر نوع جهاد دیگری است. در جهاد اکبر نمی توان مرز تعیین کرد اما در جهاد کبیر ما می توانیم مرزهایی را مشخص و تعیین کنیم. در جهاد اکبر، برنامه ریزی بی معناست ولی در جهاد کبیر باید با برنامه پیش رفت.

۲- مرز جهاد اکبر با جهاد اصغر

نوع دیگر جهاد، جهاد اصغر است که با دشمن فیزیکی در میدان جنگ و کارزار مبارزه و نبرد انجام می شود که در ادبیات قرآنی با تعبیر قتال از آن یاد شده است. در واقع، جهاد اکبر به معنای ایستادن در مقابل نفس سرکش است و جهاد اصغر قرار گرفتن در برابر دشمن در میدان رزم است. جهاد اصغر با وجود این که سختی ها و مشقات زیادی دارد، اما اصغر نامیده شده است؛ زیرا کسانی توفیق حضور در عرصه میدانی دفاع از دین، ناموس، سرزمین اسلامی، استقلال و عدالت و دفاع از حقوق مظلومین و مسلمانان در اقصی نقاط عالم را پیدا می کنند که در عرصه جهاد اکبر و مبارزه با نفس توانسته باشند، پشت دشمن درون و ابلیس را به خاک برسانند. این که امام راحل می فرمودند بسیجیان ما در جنگ، ره صد ساله را یک شبه طی کردند، به این نکته و موفقیت آنها در مبارزه با نفس و هواهای وسوسه انگیز نفس و شیطان بر می گردد.

۳- مرز جهاد کبیر با جهاد اصغر

اما جهاد کبیر دارای مفهومی وسیع تر و گسترده تر است و آن داشتن عزت نفس ملی، خودباوری و عدم اطاعت و تکیه به بیگانگان است. به تعبیر مقام معظم رهبری "جهاد کبیر" یعنی از دشمن تبعیت نکرده و با مقاومت در برابر خواسته های آنان به اقتدار و عزت و استقلال نظام اسلامی بیندیشیم. امروز با توجه به شرایط کنونی دنیا جهاد کبیر اهمیت بیشتری دارد؛ زیرا کشور ما در عین اسلامی بودن با مشکل تبعیت از الگوهای غربی دست و پنجه نرم می کند و این شایسته نظام اسلامی که الگوی کشورهای منطقه است، نیست، پس باید امروز و در شرایطی که چشم امید کشورهای منطقه به ماست، با تکیه بر جهاد کبیر و خودباوری زمینه تبعیت و پیروی سایر کشورهای جهان از جمهوری اسلامی ایران را فراهم کرد، نه اینکه خودمان برخلاف جهاد کبیر دنباله رو سبک زندگی و مدل غربی ها باشیم.

جنس، موضوع و جهادگر عرصه جهاد کبیر در این برهه حساس بیش از هر زمان دیگری مسئولان نظام اسلامی هستند که باید بر این مهم واقف باشند که جز با ایستادگی و اقتدار نمی‌توانند دشمن را منزوی کرده و خواسته‌های خود را در سطح منطقه و جهان عملی سازند. آنچه از بیان مفسران برداشت می‌شود، این است که جنس جهاد کبیر از نوع جهاد فرهنگی، علمی و اعتقادی است؛ چنان که مرحوم طبرسی در تفسیر مجمع‌البیان، جهاد کبیر را جهاد کسانی می‌داند که با روشنگری خویش، یافته‌ها و شبهات بدان‌دیشان و گمراه‌کنندگان را از اذهان می‌زدایند. شاهد دیگر آنکه این آیه در مکه نازل شده است و خداوند به پیامبر (ص) توصیه می‌کند به وسیله قرآن با کفار، «جهاد کبیر» داشته باش. ۸.